

О. Ю. Чорна

м. Дніпропетровськ

ТРАДИЦІЇ М. КОЦЮБИНСЬКОГО В ОПОВІДАННЯХ ДЛЯ ДІТЕЙ О. КОПИЛЕНКА

The article deals with the classical tradition of writers used in the first decades of the twentieth century that is embodied in stories for children of the great artist of Ukrainian literature, master of child's psychology, M. Kotsubinskiy and achievements of interesting writer O. Kopylenko.

Статья посвящена проблеме использования классической традиции писателями первых десятилетий XX века, которая воплощается в рассказах для детей корифея украинской литературы, мастера детской психологии М. Коцюбинского и достоянии интересного прозаика О. Копыленка.

Стаття присвячена проблемі використання класичної традиції письменниками перших десятиліть XX сторіччя, що оприявнюється в оповіданнях для дітей корифея української літератури, майстра дитячої психології М. Коцюбинського, та надбанні цікавого прозаїка О. Копиленка.

Будь-якій царині людської діяльності притаманна одна з найбільш значущих рис – пам'ять, а отже, спадковість, надбання, і як наслідок - традиції. Що ж стосується літератури, то радше - це залишок дороговказів, настанов. Так, часом помилкових, однак інколи їх переосмислення спонукає нас до обрання нової стежини, а тільки так зароджуються пошуки, відкриваються перспективи, однак з'явитися вони можуть лише на ґрунті зробленого, досвіді минулого.

Як би різноманітно не виражалися та уособлювалися традиції в соціумі, їх роль відіграє вирішальне значення для існування та розвитку людства.

Літературну ж традицію сміливо можна назвати заповітом мистецької мудрості одного покоління письменників іншому, їхнє творче осмислення й переломлення культурної історії.

За словами О.Бушміна, художні традиції, — які беруть початок у творчості окремих письменників, перебувають у постійній взаємодії, схрещуванні, у процесі оновлення й збагачення» [1, с. 144]. Літературні традиції за своєю природою можуть бути тривалими, плінними, перебіг їх удосконалення чи архаїзація може бути від кількох років до кілька століть.

Саме тому наша стаття присвячена проблемі використання класичної традиції письменниками перших десятиліть XX сторіччя, що оприявнюється в оповіданнях для дітей корифея української літератури, майстра дитячої психології М. Коцюбинського, та надбанні цікавого прозаїка Олександра Копиленка.

Так, соціальне та ідеологічне середовище цих письменників різних поколінь докорінно відрізнялося, проте у творчому доробку митців простежується

типологічна близькість, зокрема мотив природного прагнення дітей хоч якось допомогти, зарадити своїм батькам у їхній нелегкій праці, як в оповіданнях М. Коцюбинського «Харитя» та «Сенчині пригоди» О. Копиленка. Крім спільного мотиву, простежується перегук окремих художніх деталей, серед них портретні, пейзажні, яскрава тропіка тощо.

Проте тут варто акцентувати на головному – художньому розкритті любові до дітей, прагнення зробити їх світ кращим, святочним, солярним. Михайло Коцюбинський незмінно залишається вірним принципу психологізму прийомом. Митця часто називали Сонцепоклонником й інколи - Соняхом, бо над усе він любив сонце, квіти і дітей... Натомість Олександр Копиленко наголошує на педагогічній орієнтації оповідань, у такому контексті розкриваються й характери персонажів.

...Він якось особливо близький до хорошого, і в ньому кипить органічна гидливість до поганого. В нього тонко розвинена естетична чуйність до доброго, він любить добро любов'ю художника, вірить у його переможну силу, і в ньому живе почуття громадянина, якому глибоко і всебічно зрозуміло культурне значення, історична вартість добра» [9, с. 94]. Спроба розкриття спадкоємності традицій М. Коцюбинського й О.Копиленка видається нам перспективно, сприятиме пошуку нових граней творчої індивідуальності авторів.

В оповіданнях М. Коцюбинського та О. Копиленка дитина постає не лише в певних життєвих перипетіях, головним чином автори зосереджуються на відображенні їхнього внутрішнього світу. Письменники прагнули показати дитинство виключно з солярного боку, головні герої їхніх творів про дітей утілюють справжність і чистоту, дитячу безпосередність і сумління. Автори своїми оповіданнями переконують, що не існує у світі за жодних обставин поганих дітей, адже це діти, які через убогість життя змушені дорослішати, змалку відчувати тягар заробітчанства, однак дитяче серце щоразу нагадує про себе невинними пустощами. Дитина в оповіданнях М. Коцюбинського та О. Копиленка – це завжди позитивний образ. У «Сенчиних пригодах» Олександр Копиленко розкриває характер хлопчика на ім'я Сенька, який повинен щодня продавати цигарки в місті, аби допомогти матері, яка важко працює прачкою. Сенька - жвава, енергійна, життєрадісна натура, подеколи пустун і бешкетник, зрештою, як і всі діти: «Не вагаючись довго, Сенька побіг на другий бік бурхливої вулиці міста...перебігаючи вулицю, Сенька, як звичайно, махнув рукою під самою мордою коняки візника...» [4, с. 15]. Перші слова з наведених рядків також свідчать про бідовість та відчайдушність головного героя. Гострий у сприйнятті справедливості, ставленні до буржуазії (а письменник акцентує увагу на класовій оцінці, суспільному розшаруванні), Сенька не може не втриматися, аби не зачепити напудрену пані: «На пішоході вже Сенька хотів схопити за хвіст собачку, чистенького, біленького, що біг біля ніг гарно одягненої пані. Собака заскавучав, а пані обурено почала лаяти Сеньку нафарбованими губами... Ще раз вилаяв її «буржуйкою чортовою» і підлетів до хлопців» [4, с. 15]. Сенька започатковує низку позитивних персонажів, усі вони різні, проте об'єднує їх усіх беззмінна любов до матері. Головний герой не піддається поганому впливу вулиці, бо невимовна любов до матері оберігає його:

«Десь під парканом витягав свої дрібні гроші, старанно їх складаючи, скільки він зможе сьогодні віддати матері. Тоді Сенька забуває про все й думає про матір, що весь день пере комусь білизну й увечері приходиться стомлена» [4, с. 17]. М. Коцюбинський, безперечно, не міг оминати цих зворушливих невидимих зв'язків дитини з матір'ю, уже не дитячого розуміння важкої дійсності. У хрестоматійному оповіданні «Харитя» центральною постаттю є маленька восьмирічна дівчинка, яка зростає без батька, як, власне, і Сенька. Харитина мати ослабла через смерть чоловіка, а час жнив зупинити не можна. Харитя переймає на себе частину справ по господарству, носить відрами воду, готує вечерю. Урешті дівчинка, дивлячись на бідкання хворої матері («Що ми робитимемо, доню? От довелось мені злягти саме в жнива... Хліб стоїть у полі невижатий, осипається... І вже не знаю, як мені, недужій, запобігти лихові... Як не зберемо хліба – загинемо з голоду зимою!.. Не журіться, мамо, відказувала Харитя. Не плачте! Адже бог добрий, мамо!» [5, с. 5]) приходиться до думки «як-то нема кому жати? А вона що ж робитиме?» [5, с. 5]. Через самоаналіз власних можливостей, спогад про те, що вже ходила з мамою на ниву, дівчинка впевнилася, що цього року вона вже доросліша і зможе зібрати жаданий врожай. Тонко відтворюючи дитячу психологію, М. Коцюбинський передає стан Хариті, яка радісним передчуттям чекає ранку. Проте зворушливість та безпосередність дівчинки найглибше розкриваються в її уявному проханні до хрещеного батька: «... обійме його рученьками за шию і скаже: «Тату мій любий та милий! Я вже Вам бавитиму маленького Андрійка, буду йому за няньку, тільки звезіть нам хліб та складіть у стодолу!», а як же зрадіє мати, коли Харитя прийде до неї і скаже: «А бачте, матусю кохана... увесь хліб у стодолі». Мати з радощів вичунає, пригорне доню до серця, поцілює, і знов житимуть вони весело та щасливо» [5, с. 6].

Оповідання «Юрко» О. Копиленко також примітне правдивим художнім відтворенням тяжкої праці хлопчика та матері, яким ще важче стало після того, як більшовиків прогнали офіцери, серед яких був його брат Степан. Юрко - халамидник, «отряха хлопець! Вже по парканах лазить так, ніби мавпа» [4, с. 24]. Та часу для пустощів стає все менше, гратися можна тільки ввечері, «бо весь день з матір'ю збирає вугілля та перегар біля вокзалу, щоб продавати та на зиму собі залишити» [4, с. 24]. Юрко веселий і зухвалий, запальної вдачі, найніжніші почуття хлопця проявляються у ставленні до матері: «на стрижене волосся хлопця впала гаряча крапля - сльоза» [4, с. 25]; хлопчик, зиркнувши на небажаних гостей, що засмутили так матір – відмовив: «Ви чого прийшли, маму обижати... пішли вон, а то...» [4, с. 25].

Аналізовані оповідання М. Коцюбинського та О. Копиленка – це, безперечно, правдиві картини із життя звичайних людей, як дорослих, так і дітей. Тому художня деталь у всіх своїх проявах виконує присутню ідейно-естетичну функцію.

Згадані оповідання письменників, створені у традиційній манері письма, де оповідач постає опосередкованим, наче відстороненим від своїх героїв та місця дії. Від нього залежить читацьке сприйняття, оцінка, його суб'єктивне бачення налаштовує на певний лад. Чітко ми можемо побачити це, звернувшись до початків певних творів, зокрема «Харитя» та «Ялинка» М. Коцюбинського: «В

печі палав вогонь і червоним язиком лизав челюсті. В маленькій хаті було поночі, по кутках стояли діди. На постелі лежала слабка жінка і стогнала. Се Харитина мати» [с. 4], «Настав святий вечір. В Якимовій хаті кипіла робота. В печі тріщав вогонь та сичав борщ. Олена, мати Василькова, крутила голубці на вечерю» [5. с. 9]. Подібну функцію виконує оповідач і у творах О. Копиленка «Сенчині пригоди» та «Юрко»: «Не вагаючись довго, Сенька побіг на другий бік бурхливої вулиці міста. Там збиралася купа хлопців і між ними Василька Клоп, що його вже Сенька давно нахвалявся набити» [4, с. 15]., «Юрко, захекавшись, бігав по вулиці - він головний розбійник, і його ловлять. Ловили хлопці довго, а не впіймали, та к і так...» [4, с. 24]. Наведені чотири фрагменти текстів, не враховуючи розбіжність у деталях, обставинах дії тощо, як нам видається близькі між собою за манерою оповіді. Оповідач зосереджує увагу на конкретних деталях, що вимальовуються наче з однієї побаченої позиції тогочасних реалій. Наприклад, в О. Копиленка: «побіг на другий бік бурхливої вулиці» та «бігав по вулиці», «там збиралися хлопці» й «ловили хлопці довго», «нахвалявся набити» - «засяде ворогів ганяти» [4, с. 15, 24]. Як ми бачимо, усі названі деталі зовнішні, вони не відтворюють у повноті світоглядної позиції головних героїв, схожі за інтонаційним відтінком та манерою їх фіксування. Однак тут ми можемо чітко побачити стильові домінанти кожного з письменників. Так, О. Копиленко, на відміну від М. Коцюбинського, більш емоційний, динамічний у зовнішніх образних деталях, помітна надмірна, але виправдана експресія.

Серед найбільш характерних художніх засобів виділимо порівняння, метафори, персоніфікацію, розмаїття слухових, зорових, смакових, кольорових образів, портрет, пейзаж. Використання цих засобів сприяє найбільш повному висвітленню найтонших психологічних деталей. Наприклад, акцентуючи на таких деталях, як «чистенький, біленький песик» [4, с. 15] в «Сенчиних пригодах» та «брудні, чорні, - недаром їх на вокзалі шахтарями звать» [4, с. 24] в оповіданні «Юрко», письменник ще раз підкреслює неприкриту соціальну нерівність. М. Коцюбинський же виступає як майстер розкриття психології душі маленької людини, він уважний до найдрібніших деталей, що здатні розкрити потаємні порухи дітей. Враховуючи життя в дорослому світі, письменник філігранно вибудовує їхній світ і переконує, що для дитинства завжди є час, і всі діти світу плачуть та сміються однією мовою: «любо було глянути на її дрібненькі, запечені на сонці рученята, що жваво бігали від одної роботи до другою... вона забула навіть і за нові червоні кісники, що двічі обмотували її русяву, аж біло, головку» [5, с. 4 - 5]. Інколи деталізація виконує дещо іншу функцію - вона створює історичне уявлення, чітко вибудовує ситуаційне оточення.

Для змалювання пейзажу М. Коцюбинський, як неодноразово підкреслювали дослідники, активно використовує слухові образи-деталі, персоніфікацію, одухотворюючи природний світ через психологічне бачення і сприйняття його маленькою дівчинкою Харитею: «І справді було гарно на ниві, несказанно гарно! Погідне блакитне небо дихало на землю теплом» [5, с. 7]. Пейзажні картини в митця характеризуються витонченою тропікою: «Червоніло ціле море колосків пшениці. Долиною полилася річечка, наче хто кинув нову

синю стрічку на зелену траву. А за річкою, попід кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини. Гарячою зеленою баркою горить на сонці ячмінь. Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав великі шматки полотна білити на сонці» [5, с. 7] – усе це розмаїття художніх деталей настільки багате, що буквально приголомшує читача. О. Копиленко, говорячи здебільшого про дітей міста, оточує їх міським пейзажем: «По бруку котилися автомобілі, візники на м'яких шинах везли людей на всі боки, і люди йшли юрбою невпинно, юрбою текли як вода. Та Сенька вже звик до цього. Він тільки ніяк не може звикнути до здоровезних вікон-вітрин у крамницях, таких здорових, що дядько з возом заїхав би у таке вікно...» [4, с. 17-18]. Урбаністичне дитяче середовище дещо інше, проте це їхній світ, у якому вони почувають себе вільно. Інтер'єрні деталі М. Коцюбинського та О. Копиленка, безперечно, різняться предметним начинням. З допомогою зниженої лексики, наприклад, О. Копиленко чітко змальовує обриси злиднів, які діти спромоглися сприйняти напрочуд легко: «Все йому здавалося таким хорошим, рожевим. І низька темна стеля кімнати, і лахміття, у якому він спав» [4, с. 18] («Сенчині пригоди»).

Невід'ємною частиною дитячих оповідань є портретна характеристика, більше того психологічна портретна характеристика. Письменники прагнуть розкрити внутрішній світ, схарактеризувати особливості характеру, настрої, вдачу головних героїв, моральні якості. Аби все це побачити, у чіткій детальній замальовці немає необхідності, достатньо влучних штрихів, що й можемо спостерігати в оповіданнях О. Копиленка: «Сенька шморгнув носом, підняв штани і враз збив свою кепку на потилицю» [4, с. 16] («Сенчині пригоди»). Детальна портретна характеристика подана в оповіданні «Друзі», де кожен з хлопчиків описаний з найменшими подробицями: «Боря – худорлявий, такий ніжний з обличчя, рухається повільно... Саня – цей завжди неохайний, невмитий, з чорними, як вугляний пил руками. Ніколи він не обмине калюжі, щоб не пройти через неї і не забр'юхатись по самісінькі коліна. Сісти він повинен неодмінно на купі вугілля...» [4, с. 42]. О. Копиленко уважно (й не без симпатії) виписує обрис друзів, показує формування їхніх характерів на тлі життя провінційного залізничного містечка.

О. Копиленко, вибудовуючи свої твори для дітей на класичній традиції, успадкував та втілював її найкращі надбання, уписавши свою індивідуальну сторінку в розвиток дитячої літератури ХХ століття. Його герої еволюціонують, вони вчаться не лише добру, розумінню, повазі, чистоті, справедливості, як у М. Коцюбинського, котрий був прихильником народного виховання, а й спонукає маленьких героїв у світі дорослих боротися за своє маленьке дитяче щастя і бачити його навіть у найсмутніші часи. Діти О. Копиленка дещо інші, урбанізований світ ставить їх у свої умови. Проте душа не визнає меж, тим паче дитяча, вона завжди світла, тепла і добра. Сам О. Копиленко був переконаний, що «дитяча література – це особливий жанр і завоювати серце юного читача не так легко. Тільки любов'ю до молодшого покоління, самовідданою працею для нього» [3, с. 222].

О. Копиленкові вдалося завоювати серця дітей-читачів, можливо, саме завдяки використанню ним класичної традиції, що слугувала ґрунтом для

створення зворушливих дитячих образів нової, іншої, ніж у М. Коцюбинського, проте близької йому та його героям дійсності.

Бібліографічні посилання

1. Індивідуальні стилі українських письменників ХІХ – початку ХХ ст. – К. : Наукова думка, 1987. – 311 с.
2. Калениченко. Н. У вінок Михайлу Коцюбинському / Н. Калениченко. – К. : Наукова думка, 1967. – 273 с.
3. Кіліченко, Л. Українська дитяча література / Л. Кіліченко. – К. : Вища школа, 1979. – 333 с.
4. Копиленко. О. Оповідання / О. Копиленко. – К. : Веселка, 1971. – 405 с.
5. Коцюбинський. М. Подарунок на іменини / М. Коцюбинський. – К. : Веселка, 1989. – 335 с.
6. Матеріали першої наукової конференції пам'яті М. М. Коцюбинського. – К.: Київське обласне книжково-газетне видавництво, 1962. – 106 с.
7. Єфремов Сергій. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 688 с.
8. Спогади про М.Коцюбинського. – К. : Держлітвидав УРСР, 1962. – 360 с.
9. Горький М.М. М.Коцюбинський // Братерство літератур. Зб. матеріалів з історії російсько-українського літературного єднання / М. М. Горький – К.: Дніпро, 1977. – 203 с.

Надійшла до редколегії 11.05.10